

Игор ЈУРУКОВ
Биро за развој на образованието
igorjurukov@bro.gov.mk

ИСТОРИСКИТЕ ЧИТАНКИ ВО НАРОДНА / СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА (1945–1991)

Апстракт. – Историските читанки во периодот 1945–1991 година биле дополнителна литература по историја во основното и средното образование која можеле да ја користат наставниците за нивното стручно усовршување и за збогатување на нивните знаења, како и за збогатување на знаењата на учениците од основното и средното образование. Дополнителната литература по историја излегувала периодично, односно не може да се каже дека оваа литература излегувала континуирано или по подготовката на одредена наставна програма или учебник. Оваа литература не била задолжителна за наставниците по историја, како ни за учениците, а загадочно е прашањето и колку таа била употребувана. И покрај тоа таа претставува значаен дел од историското образование.

ВОВЕД

Историските читанки во периодот 1945–1991 година биле литература по историја во основното и средното образование која можеле да ја користат учениците за збогатување на знаењата, како и наставниците за реализирање на наставата, а во некои случаи и за нивното стручно усовршување и за збогатување на нивните знаења. Карактеристика на оваа литература по историја било нејзиното периодично издавање, односно може да се каже дека оваа литература несекогаш излегувала по подготовката на одредена наставна програма или учебник. Оваа литература не била задолжителна за учениците, како ни за наставниците по историја, а

загадочно е прашањето и колку таа била употребувана. Во секој случај, историските читанки во периодот 1945–1991 година, со сите нивни карактеристики, претставуваат значаен дел од историското образование.

ИСТОРИСКИТЕ ЧИТАНКИ И НИВНОТО ЗНАЧЕЊЕ

Историските читанки и нивната појава по Втората светска војна во нашиот образовен систем, претставуваат точка од која што почнале да се развиваат учебниците по историја и нивните содржини, посебно во поглед на историјата на македонскиот народ или точка од која што почнува да се пишува за македонската историја. По војната не може со сигурност да се утврди дали читанките биле напишани за потребите на одредена наставна програма или биле во согласност со содржините во одреден учебник, што не го намалува нивното значење, туку напротив во одреден период пред појавата на учебниците на македонски јазик во недостаток на друга историска литература тие имаат огромно значење, за подоцна кога се појавиле учебници да претставуваат литература која ги надополнува знаењата по историја. Во повоениот период, исто така, своевидна дилема е и прашањето за кого биле наменети историските читанки, дали за учениците или за едукација на наставниците, или пак и за едните и за другите. Она што од подоцнежна, а и денешна гледна точка може со сигурност да се каже е дека историските читанки биле наменети за учениците, односно за надополнување на нивните знаења и за развивање на интересот кон историјата. Сепак несомнено во голем број случаи со нив како со примарна литература се користеле и наставниците, посебно во периодот до појавата на учебници на македонски јазик.

По појавата на научно-образовните институции кои се занимавале со образованието, со креирањето на наставни планови и програми, и учебниците и историските читанки бележат подобрувања. Најголемиот дел од нив, посебно по седумдесеттите години биле напишани согласно наставните програми по историја изготвени од Завод за унапредување и проучување на школство¹ и се надоврзуваат на содржините кои се дел од учебниците по историја. Пишувањето на историските читанки согласно програмата овозможувало учебникот и читанката да бидат усогласени и да се надополнуваат, давајќи можност на сите ученици да ги користат во рамките на своите способности, а на наставникот да работи по истите на самите часови, како и да задава задачи и по нив. Сепак, се-

---

¹ Денес Биро за развој на образованието.

која од нив има свои карактеристики, а врз основа на нив за одредени историски и временски периоди може да се извлече и заклучок.

ПРВАТА ИСТОРИСКА ЧИТАНКА

Непостоењето на наставниот предмет историја на македонски јазик пред завршувањето на Втората светска војна и воедно непостоењето на учебници и друга дополнителна литература по предметот историја, ги наведувале образовните институции на привремени решенија, меѓу кои и употреба на учебници и друга литература од поранешните режими. Сепак, бидејќи се работи за наставниот предмет историја, учебниците од бившите режими биле делумно прифатливи во делот на општата историја, додека во националниот дел биле неприфатливи посебно бидејќи го прикажувале македонскиот народ како свој, не го признавале и му ја присвојувале историјата.² Оттука, евидентно е дека во периодот по Втората светска војна кога немало учебници по историја и литература која што ќе ја претстават македонската историја, историските читанки и весникот „Нова Македонија“ биле тие кои преку своите содржини за историјата на македонскиот народ ги замениле содржините кои требало да ги имаат учебниците по историја. Конкретно, првата читанка по историја за која што има податоци излегла во 1951 година во одредени училишта се користела во недостаток на учебник, а во одредени ги дополнувала содржините, при што имала големо значење, бидејќи дел од нејзините содржини биле посветени на историјата на македонскиот народ.

За прва историска читанка која што ја обработувала историјата на македонскиот народ и кое што излегла во недостаток на учебник се смета „Одбрани четива за историјата на Македонскиот народ“³ чиј уредник бил Љубен Лапе. Одбраните четива за историјата на Македонскиот народ се првиот труд напишан за изучување на историјата во основните и средните училишта и содржи текстови од историјата на македонскиот народ, а била издадена во 1951 година од Државното книгоиздателство на Народна Република Македонија.

Професорот Лапе во предговорот ја опишува целта и суштина на ова дело и истото е вредно да се цитира: „Мислата за една македонска

² Јуруков, Игор. Историското образование во Народна/Социјалистичка Република Македонија (1944-1991), Скопје, 2020. 106

³ Одбраните четива за историјата на Македонскиот народ, Државното книгоиздателство на НР Македонија, 1951 година

историска читанка никна уште во 1945 година во врска со потребите во наставата по историја на Македонскиот народ, но нејзиното делимично остварување одвај денеска можев да го извршам. Велам делимично, зошто овде давам само еден дел од замислениот материјал кој го опфаќа периодот од идењето на Словените на Балканот до 18 век.

При немање учебник по историја на нашиот народ, засега четивата ќе пополнуваат една прилична празнотија во тој поглед. Со помош на наставниците, учениците и студентите, на кои им е главно наменета книгата ќе можат да ги продлабочат своите познавања од историјата на својата татковина. Од друга страна, самиве четива немаат за цел да го заменат ученикот по историја што ќе дојде по нив.⁴⁴

Содржините во голем дел биле прилагодени за возраста, и тие биле повеќе како приказни: без датуми, не биле преобемни, но се забележува дека во одредени случаи има одредено прикривање и искривување на фактите, а има дури и некои историски неправилности и неvistини. Делото има 208 страници и 20 илустрации, од кои: 6 цртежи, 12 слики и 2 копии од натпис со словенско писмо. Сепак земајќи го предвид историскиот контекст во кој настанала оваа историска читанка може да се заклучи дека таа има големо значење, како за образованието, така и за историјата на македонскиот народ.

Значењето на ова дело е дотолку поголемо ако ја погледнеме неговата суштина која опфаќа повеќе аспекти. Еден од аспектите е свесноста на авторот на предговорот, кој се гледа од текстот кој е цитиран, за непостоење на историски дела, книги, учебници, читанки, четива и друга историска литература на македонски јазик, како и за неможноста да се користат постари учебници од други држави, најчесто од претходните режими. Оттука час поскоро требало да се изготват учебници по историја, од македонски автори кои би ја претставиле меѓудругото и историјата на Македонците. Непостоењето на историјата на македонскиот народ во учебниците од претхните режими е еден друг аспект, кој е поврзан и за непризнавањето на македонскиот народ од соседите кој ја завладеале територијата на Македонија по Балканските војни и кои на секој начин гледале да го асимилираат или прикажат македонскиот народ како дел од нивниот народ, кој во тоа време според нив бил „недоволно

---

⁴⁴ Јуруков, Игор. Историското образование во Народна/Социјалистичка Република Македонија (1944-1991), Скопје, 2020. 106 спор. Одбраните четива за историјата на Македонскиот народ, Државното книгоиздателство на НР Македонија, 1951 година.

освестен“ и требало да работат на свое самопрепознавање не како Македонци, туку како Срби, Грци или Бугари. Оттука и историјата која се пласирала и реализирала во училиштата по Балканските војни била во погоренаведениот контекст, вклучувајќи ја и историјата на по Втората светска војна ослободената Демократска Федеративна Македонија, односно Народна Република Македонија. По Втората светска војна најголемиот дел од југословенските историчарите кои пред војната пишувале дека Македонците не се Македонци, сега требало да ги поддржат Љубен Лапе и другите македонски историчари со спротивни тврдења. Оттука, да се издаде историска читанка во 1951 година, во период кога помеѓу југословенските историчари постоеле спротивставени историски ставови за македонската историја и кога не постеле учебници на македонски јазик е многу сериозен потфат.

Од досегашните податоци не може да се утврди која наставна програма ја следела оваа историска читанка, односно најверојатно таа се користела независно од учебниците, што не е случај и со другите читанки кои излегле од печат подоцна по шеесеттите години и биле тесно поврзани со наставната програма и учебниците по историја.

Покрај наведената историска читанка празнината од непостоењето на учебници ја пополнувале и други изданија кои имале содржини од историјата на македонскиот народ како на пример Четиво, народна просвета со календар за 1958 година подготвена од Ѓорѓи Абациев, Киро Билбиловски, Душко Брдарски, Велимир Брезовски, Рада Галева, Благој Дрнков, Киро Ѓорѓиевски, Митко Зафировски, Неџет Јашар, Иван Каџарски, Милтијадис Колически, Доксим Муратоски, Борис Поп Ѓорчев, Гого Попов, Борис Стојанов, Коста Трпков, издадена во 1958 година од Печатница „Нова Македонија“ од Скопје, во кое биле собрани текстови од различни дисциплини меѓу кои по месеци биле распоредени државните празници, содржини од националната и светската историја, просветата, културата, стопанството, како и содржини за совети, спорт и занимливости. Вака концепираната книга имала за цел да поттикне интерес кон историските и општокултурните знаења и интерес кон продлабочување на веќе стекнатите знаења. Во самата книга распоредени се текстови кои во најголем дел се однесуваат на националната историја, а биле печатени во печатницата на „Нова Македонија“, што е очигледно бидејќи страниците со текстови во читанката се директно земини од весникот и само се собрани во книга.

ИСТОРИСКИТЕ ЧИТАНКИ ПО ШЕЕСЕТТИТЕ ГОДИНИ

Во шеесеттите години, со појавата на првите учебници на македонски јазик, напишани од македонски автори, се појавуваат и историски читанки кои соодејствувале со наставните програми и учебниците. Една од спецификите за историските читанки до шеесеттите години е тоа што тие биле една од основните литератури кои меѓу останатите содржини ја имале и историјата на македонскиот народ. Тоа е и прифатливо од аспект на оправданоста на нивната форма и содржина, секогаш имајќи предвид дека нивната појава била присутна во периодот на зародишот на македонската држава. Може да се каже дека читанките биле драгоценa литература за споменатиот период, пред сè поради тоа што оваа дополнителна литература за учениците и наставниците во поглед на застапеноста на историјата на македонскиот народ иако била посиромашна со содржини, била прва која пишувала за настаните и личностите од македонската историја. Во поглед на развојот на македонскиот национален идентитет можеме да кажеме дека историските читанки го развивале националниот идентитетно го развивале и државниот идентитет и југословенството, бидејќи биле преполни со текстови за Словените, за „нашите народи“, народноослободителната борба и социјалистичката револуција. Сепак, со доза на резерва треба да се истакне дека ваквиот распоред на содржините може да се оправда со времето во кое што биле пишувани. Имено, по којзнае кој пат, идентично како и кај учебниците, може да се констатира дека во овој период самите содржини од кои се состоеле читанките биле идеологизирани и обемни.

Веќе во читанките од седумдесеттите години се нагласува дека тие се составен дел на учебникот по историја за соодветното одделение. Таков пример е Историската читанка за VIII одделение од 1975 година, каде што е наведено дека таа е составен дел на учебникот по историја во основните училишта. Специфично за ова дело е што уште во почетниот дел со наслов „Кон оние на кои им е наменета книгата“ се вели дека со неа „ќе се олесни совладувањето и проширувањето на наставниот материјал и разбирањето на најсудбоносните периоди во историјата на човештвото, а посебно на победоносната Народноослободителна борба на нашите народи“.⁵ Се посочува дека историската читанка може да се надолува и со други текстови за НОБ и социјалистичката изградба. Оваа читанка содржи 20 теми, од кои ни една директно не се однесува са-

⁵ Јордан Димевски, Војо Кушевски, Историска читанка за VIII одделение, Просветно дело, Скопје, 1975, стр. 3

мо на Македонија, а од дадените 102 текста 29 или 28,4% се однесуваат на македонската историја. Интересно е што само три текста за Македонија (10,4%) се однесуваат на периодот од 1918 до 1939 година, додека за периодот од 1939 па до завршетокот на Втората светска војна има 26 текста или од текстовата за Македонија, односно за периодот по 1939 година има 89,6% од текстовите. Со ова јасно се покажува целта на текстовите кои требало да ги воспитаат идните генерации во духот на југословенството, братството и единството, да го потенцираат југословенството преку термините: нашите народи, да ја постават социјалистичката револуција и работничката класа како основа на новиот систем и воедно да го воздигнат делото на Јосип Броз Тито. Со ова систематско воспитување и образование на генерациите кои во 60-тите биле образувани по овој систем, во подоцнежниот период во Македонија имаме развиен пројугословенски дух, компатибилен со градењето на југословенскиот идентитет, со што се потврдува улогата на образованието во општеството. Наспроти ова, борбата на Македонскиот народ речиси ја нема освен во текстовите за втората светска војна, со што на Македонската држава и дава пројугословенски карактер, односно се добива впечаток дека таа настанала благодарение на Комунистичката партија на Југославија и врховниот командант Јосип Броз Тито. За време на читањето на повеќето текстови проверува социјалистичкиот дух.

Во истиот стил пишуваат се и читанките од седумдесетите и осумдесетите години, кои од претходните се разликуваат само по големината на содржините.

Историските читанки од 1991 до 2000 година се пишуваат во согласност со наставните програми по историја, но истовремено се ослободени од идеологизацијата и од обемните содржините. Содржините од споменатиот период се во голем дел посветени на историјата на македонскиот народ, го развиваат македонскиот идентитет и се вистинско освежување во однос на претходните текстови полни со идеологија.

Со промените на наставните програми, настанало квалитативно подобрување на содржините во сите историски читанки од наведениот период. Кај некои читанки содржините не се обемни и се посветени на историјата на македонскиот народ, тие се разбирливи за учениците, и соодествуваат со нивната возраст, но бараат и големи други признаења.

Таков пример е историската читанка за VI одделение од 1994 година, подготвена од проф. д-р Бранко Панов. Читанката содржи вкупно

75 текста, од кои 43 се однесуваат на Македонската историја и 32 текста кои се однесуваат на светската историја. Во читанката нема илустрации. Текстовите во поголем дел се прилагодени за возраста, се губи дотогашната идеологизација, но се нудат и документи кои се потешки за читање и објаснување. Текстовите го опфаќаат периодот од 6 до 18 век и се однесуваат на настани и личности од националната и светската историја.

Содржините во читанките за V одделение од 1995 година и од читанката за VIII одделение од 1992 година се разбирливи, прилагодени за возраста и учениците можат да ги обработуваат. За разлика од некои од претходните, овие читанки не се задолжителни, туку само се препорачуваат. Сепак во наведените читанки, иако содржините во најголем дел се прилагодени за возраста, има и текстови кои се преобемни за оваа возраст. Во читанките јасно се покажува целта на текстовите кои требало да ги воспитаат идните генерации во духот на македонската историја и во духот на борбата на македонскиот народ за слобода.

Од споменатиот материјал можеме да заклучиме дека во седумдесеттите, осумдесетите и деведесттите години историските читанки ќе почнат да ги следат настаните програми по историја и со своите содржини претставувале материјал кој го надополнувал учебникот по историја.

Севкупно може да се заклучи дека историските читанки имале големо значење, бидејќи во периодот до појавата на учебниците историските читанки одиграле улога на примарна литература, додека подоцна ќе ги следат програмите и учебниците по историја, преку кои се истакнувала борбата на македонскиот народ и биле во согласност со политичките прилики преку кој се претставувал македонскиот национален идентитет.

ЗАКЛУЧОК

Историските читанки во периодот 1945 – 1991 година се драгоцената литература за основното и средното образование како за наставниците така и за учениците. Значењето на историските читанки во периодот 1945–1991 година е дотолку поголемо бидејќи во нив се наоѓале податоци за наставата, дидактички препораки, текстови со компарација на наставните програми на југословенските републики. Но, значењето на овие материјали ќе биде уште поголема доколку продолжи нивното понатамошно проучување, во засега необработените теми.

Igor JURUKOV
Bureau for Development of Education

HISTORICAL READERS IN THE PEOPLE'S / SOCIALIST
REPUBLIC OF MACEDONIA (1945 – 1991)

(summary)

Historical readers in the period 1945 - 1991 were additional history literature in primary and secondary education that could be used by teachers for their professional development and to enrich their knowledge, as well as to enrich the knowledge of students in primary and secondary education. Additional history literature was published periodically, that is, it cannot be said that this literature was published continuously or after the preparation of a specific curriculum or textbook. This literature was not mandatory for history teachers, nor for students, and the question of how much it was used is puzzling. Despite that, it represents a significant part of historical education.

